

Анотація. У статті розглядаються проблеми вивчення стилю як літературознавчої категорії, виокремлюються його характерні риси, структурне наповнення. Стиль співвідноситься з такими категоріями як зміст та форма. Показана багатозначність даного поняття і ступінь його опрацювання у сучасній науці, а також перспективи вивчення стилю художнього твору.

Ключові слова: стиль, стильовий зміст, стильова домінанта.

Summary. In article problems of studying of style as literature category are considered, allocated its characteristic features, structural filling. Style corresponds with such categories as the content and the form. The polysemy of the given concept and degree of its readiness is shown in to modern science, and also prospects of studying of style of a work of art.

Key words: style, style maintenance, style dominant.

УДК 821.161.2-3.09

Кушнір Т.І.

ФІЛОСОФІЯ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ У РОМАНІ ІВАНА БАГРЯНОГО “ЛЮДИНА БІЖИТЬ НАД ПРІРВОЮ”

Катастрофізм епохи тоталітаризму пригнічував українську людину. Система розмивала особистість, заганяла її в течію єдиної рольової поведінки. Психологічна оболонка є найвразливішою, оскільки тут захист кожного залежить від нього самого, від одному йому відпущених душевних сил і здібності відновлювати порушену норму внутрішньої гідності. На тлі цієї епохи в І. Багряного визрів твір про перемогу “людини на іспиті людського в ній у межовій для неї ситуації” [4, 593]. За ідейною спрямованістю та стильовою своєрідністю роман “Людина біжить над прірвою” (1948 р.) став продовженням романів “Тигролови” та “Сад Гетсиманський”, а тематично, як указують дослідники творчості письменника, це мала бути самостійна частина замисленої І. Багряним тетралогії “Буйний вітер” [9].

Роман зображує події Другої світової війни, зокрема тут відбито ситуацію, яка склалася під Харковом на початку 1943 року. Але не військові операції є предметом зображення. Тема твору зовсім інша: це доля людини, людської цивілізації в умовах тотальної війни й ожорсточеності, остаточний вибір людини. Роман “Людина біжить над прірвою” – це погляд на будь-яку війну як на антисвіт, що знищує людину, культуру, суспільство, тобто такий стан людських взаємин, котрому немає виправдання і в якому не може існувати переможців. Саме поняття війни чуже і від’ємне для природи Багряного – митця, чия духовна воля спрямована до конструктивної дії, до творчості, до будівництва. Перебуваючи в еміграції, митець органічно поєднує в галереї художніх образів особливості національного способу мислення і характерні ознаки західно-європейського типу світосприйняття. Отже, у чужому ментальному просторі І. Багряний, зберігаючи національну пам’ять і перебуваючи під впливом радикальних течій, зокрема, філософії екзистенціалізму, створив оригінальну художню модель сильної особистості, що знайшла своє втілення в когорті самодостатніх персонажів.

Український варіант етики екзистенціалізму як внутрішнє наповнення головних героїв І. Багряного, за допомогою якої відбувалося становлення їхніх світоглядних орієнтирів, особистісні пріоритети, формувався під впливом мислителів світового рівня. Один із теоретиків цього вчення Ж. П. Сартр стверджував, що “для екзистенціаліста людина тому не піддається визначенню, що сама від самого початку нічого собою не являє. Людиною вона стає тільки з часом, при чому такою людиною, якою зробить сама себе”, адже “людина – це, перш за все, проект, який переживається суб’єктивно” [7, 323]. Ж. П. Сартр у статті “Екзистенціалізм – це гуманізм” наголошував, що людина є вільною у своєму виборі, тому об’єктивна реальність не може вплинути на неї; вона відповідальна за світ і своє буття в ньому перед іншими, звідси і відчуття всепоглинаючої тривоги; людина закинута у світ без Бога, позбавленого будь-яких загально-людських цінностей і орієнтирів, їй немає на кого покластися у межовій ситуації вибору, вона самотня, звідси і відчуття відчаю. Отже, філософ називає екзистенціалізм “вченням про дію” [7, 344]. У свою чергу, А. Камю наголошував, що людська природа все ж таки існує, а її суть полягає у постійному прагненні свободи як об’єднуючому факторі суспільства. Тому бунт – єдиний спосіб

існування людини у тоталітарному суспільстві, життєве кредо якої – “краще вмерти стоячи, чим жити на колінах” [5, 128].

Філософія екзистенціалізму в інтерпретації її Ж. П. Сартром зводиться до того, що сутністю людського буття є свобода. Навколишній матеріальний світ становить постійну загрозу людству. В хаосі навколишньої дійсності нікого не цікавить існування окремого індивіда. Через це люди прагнуть подолати ворожість матеріальної дійсності, злитися зі світом у нерозривну гармонійну цілісність. Проте такі спроби призводять до трагедії, оскільки люди втрачають свою родову відмінність, перетворюючись на звичайну річ серед багатьох інших речей. Вихід із подібної ситуації у праці “Екзистенціалізм – це гуманізм” (1946 р.) Сартр вбачає в гуманізації людської ситуації у світі. Людська особистість, на думку французького науковця, може розкрити свою неповторність у меті, задумах, проектах, спрямованих у майбутнє. Це майбутнє завжди постає багатозначним, що змушує людину робити вибір. Навіть коли людина відмовляється від свого вибору, вона й тоді вибирає. Така логіка Сартра нашоухує на думку про свободу як універсальну характеристику буття особистості у світі.

Думка про наявність у творчості І. Багряного екзистенціальних мотивів висловлена дослідниками вже доволі давно. Зокрема першим, хто на це звернув увагу, вважають М. Шлемкевича, який зазначив, що метою духовних пошуків митця є “зберегти близину до людини, що її відновив екзистенціалізм, але знайти дорогу до життя, вийти з темряви безнадійности та розпуки” [8, 43]. На це також вказували Ю. Мариненко [6], М. Балаклицький [2].

Роман “Людина біжить над прірвою” побудований на екзистенціальній філософській основі. Якщо про інші твори можна сказати, що перегуки з філософією екзистенціалізму мають типологічний характер, породжений, очевидно, тогочасною жорстокою добою, то у романі “Людина біжить над прірвою” ми зустрічаємо прямі відповідники до творів французьких екзистенціалістів, зокрема до “Міфу про Сізіфа” А. Камю, інколи навіть і текстологічні.

Філософія екзистенціалізму, яка набула популярності в суспільстві повоєнної Європи, – це філософія особливого роду. Вона стверджує, що людина самотня в цьому житті, що всесвіт є для неї ворожим, і ставить питання: для чого живе людина в жорсткому світі, в чому її призначення, сенс існування, як вижити “маленькій людині” і що її порятує? Мабуть, саме таку мету – відповісти на це останнє питання – поставив собі І. Багряний, творячи роман “Людина біжить над прірвою”. Авторську світоглядну позицію у творі втілює головний герой Максим Колот. Його антиподом щодо цих ідей є Соломон (Віктор Феоктистович Смірнов).

Уже з перших сторінок головні персонажі роману І. Багряного приходять до висновку про нікчемність і абсурдність людського буття. Це положення було одним із перших і ключових у праці А. Камю. По-новому його формулює Максим Колот: “... тут – **цілий трагізм безглузлого в людських серцях і душах...** світ зжирає сам себе й усе тепер лежить у руїнах, догори ногами, розтрощене остаточно й непоправно. Зерно дало плід – усе рухнуло, і раптом оголилась страшна річ, непередбачений і глибокий зміст цієї ось символіки, якась жахлива правда її... Хтось украв істину й завдав свій тон від самого початку всіх початків! Хтось конче потребує, щоб люди різали й убивали один одного. В ім'я чого?.. І тепер ясно й очевидно – в и щ е с в о г о м а л о г о р о з у м і н н я н а й в и щ о ї м у д р о с т и л ю д и н а н і я к с я г н у т и н е м о ж е! Ось це і є межа. Межа людських усіх стремлінь до божеських висот...” [1, 26-27].

Максим і Соломон розуміють, що опинилися “над прірвою”. “Йому немає місця на землі: на схід і на захід, на північ і на південь – усі шляхи закриті й усюди на нього чигає смерть” [1, 6]. Головні герої покладають надію один на одного, чекаючи, що хтось із них знайде вихід із цього глухого кута. Соломон, дивлячись на картину в будинку Максима “Йосип і Марія з Ісусом втікають у Єгипет на малому осляті”, шкодує, що в них немає цього Єгипту, тобто немає місця на землі, куди б вони були у змозі втекти. Після цих слів Максим відчуває, що втрачає останню надію. Головний герой приходиться до думки про абсурдність світу, незрозумілість і жорстокість його законів.

Ця проблема є однією з провідних в екзистенціалізмі. В однакових умовах герої приходять до різних висновків. Соломон чіпляється за ідею Бога, що є одвічним притулком душ. Причому щиро він у неї не вірить, за нього говорить звичайний звірячий страх і відчай: “Нема за що вхопитися... Нема!.. Від усіх струнких (ілюзорно струнких!) концепцій і систем, від усіх “ізмів”, на які спиралася й мусила спиратися душа, лишився пил, хаос, мразь... Блеф то все! Їхня стрункість ілюзорна. То омана!..” [1, 15]. На думку ж Максима, до ідеї Бога можна прийти лише маючи безмежну віру, чого ані він, ані Соломон не відчувають.

На проблемне питання, чи варто жити, Соломон відповідає, що не варто [1, 34]. Тут є доречним згадати А. Камю: “Вирішити, варте чи не варте життя того, щоб його прожити, – значить відповісти на фундаментальне питання філософії” [Цит. за: 3, с. 563]. Проте у “Міфі про Сізіфа” бачимо схильність автора відповісти на це питання ствердно, тобто що жити таки варто. Причому не у формі “жити задля...”, а – “жити всупереч...”. Максим Колот також відчайдушно шукає

відповіді на це запитання: “Гірше те, що душа його розгублена й квилить над безоднею чорної, найчорнішої зневіри в усьому, в що можна людині вірити, – вона опинилась без найменшого опертя. І не знає – для чого бігти...” [1, 6]. Тут автор порушує одразу кілька базових понять екзистенціалізму – “екзистенціальної” (особистісної) істини, смерті, ситуації вибору.

Погляди Максима Колота на сутність людини як унікальної особистості співзвучні з поглядами філософів-екзистенціалістів. Через поняття унікальності людської особистості І. Багрянний переходить до наступної тези екзистенціалізму – “співбуття” людини з іншими людьми. У творі ця проблема постає в символах “самуму” та “піщинки”. Одна людина не може існувати, тому вона підкоряється “самумові” собі подібних і зникає в ньому. Соломон твердить, що саме війна “оголює” правду й змиває “намул ідей”: “... та правда – вона й є в тезі про пісок пустель. Підхоплені самумом піщинки стають нарешті собою, виявляючи свої властивості, свою справжню природу, свою суть – без пропагандивного блуду” [1, 33].

У відповідь на ці твердження професора Максим висуває тезу про небажання “піщинки” бути в “самумі”. Спочатку, усвідомлюючи приреченість боротьби українців між двома ворожими системами, головний герой продовжує своє існування за інерцією. Поступово у нього визріває протест: спершу пасивний, з бажанням “просто” померти стоячи, не схиливши голову перед своїми катами, а згодом активний, який змушує Максима долати всі без винятку перешкоди, ціною нелюдського терпіння: “Для нього вже не було змагання тіла (тіло його, він відчував, уже нічого не варте й не витримає само по собі навіть і дужого подиху вітру), – це було змагання духа, змагання його волі й пекельної жаги жити. Від тіла тут вимагалось лише одного: якщо й умерти, то не лежачи, а в боротьбі, у змаганні – живучи й пломенюючи до останку” [1, 258].

Вибір між життям і смертю наводить головного героя на думку, що в смерті немає нічого героїчного, а жити всупереч усьому світові і є насправді виявом героїзму. Ця ж думка є наскрізною у “Міфі про Сізіфа” А. Камю, де Сізіф, знаючи про приреченість довічно викочувати важкий камінь на гору і розуміючи, що зусилля його є марними, а камінь доводиться піднімати знову і знову, не змушує вважати його переможеним богами. Навпаки, ревність його “даремної” праці зміцнює власну віру в людину, в силу людського в людині, і ця віра поширюється на всіх.

Тема “межової ситуації” є наскрізною для цього роману. Випробування, що їх проходить головний герой, можна розглядати як свідомий “бунт” проти законів світобудови. Ця тема є провідною у філософії екзистенціалізму, що розглядає поняття “бунту” й “межової ситуації” як шлях до самоаналізу, самозаглиблення людини [9, 28]. Під час перебування в подібній “межовій ситуації” Максим Колот немов потрапляє до віртуального світу, де продовжує уявні дискусії з Соломоном і чує голос загиблого італійського солдата, який кличе його вперед: “Аванті!” [1]. Цей голос не дає головному героєві можливості зупинитися і примушує його йти все вперед і вперед.

Максим Колот і Соломон зробили свій вибір, а істинність їхніх теорій перевірилася життям. У результаті кожен із них відповів за обраний шлях: Соломон добровільно пішов із життя, а Максим залишився жити, жити з вірою у людину: “Я буду вмирати, та поки моє серце в мені, я буду шукати шляхів до іншого серця, сповненого великої віри в неспалиму купину людської любови, дружби й братерства – братерства приречених на великі страждання, але й на велику, на безумну радість – радість тріумфу над смертю, над злом, над чадом вічної тьми й загибелі...” [1, 312].

Оптимізм І. Багряного у розв’язанні конфлікту людини й світу відрізняє його від поглядів більшості філософів-екзистенціалістів, для яких характерне песимістичне бачення цієї проблеми. Письменник звільнив “свій” екзистенціалізм від домінанти трагічності, утверджуючи власну, з українськими витоками, оптимістичну версію розв’язки конфлікту – гармонізацію людини й світу.

Безсумнівно, що образи головних героїв, створені автором, суголосні з провідними ідеями екзистенціального вчення, такими, як відчуття абсурдності світу й самотності людини в ньому, як наслідок – виникнення “межових ситуацій”, а разом із ними й ситуації вибору. Водночас герої І. Багряного, крім екзистенціальної специфіки, мають і національні особливості. Наприклад, відчуття ворожості світу до людини певної національності, комплекс жертви, що характеризується намаганням тоталітарної держави знищити українця не тільки фізично, але, головне, морально зламати його волю. Єдиний вихід у такій ситуації для українця письменник бачить у черпанні сили для боротьби у внутрішньому національному естві. Це шлях екзистенціального вибору – бути Людиною.

Список використаних джерел

1. Багрянний І. Людина біжить над прірвою : роман / І. Багрянний; передм. В. Гришка. – Новий Ульм; Нью-Йорк: Україна, 1965. – 331 с.
2. Балаклицький М. Іван Багрянний як літературна постать / М. Балаклицький // Багрянний І. Вибрані твори. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 5-32.

3. Васьків М. Філософсько-літературний контекст роману І. Багряного “Людина біжить над прірвою” / М. Васьків // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наукових праць. / редкол.: М. Х. Гуменний та ін. – К.: Акцент, 2007. – Вип. 26. – С. 561-570.
4. Гришко В. Невгасна віра в людину / В. Гришко // Багряний І. Вибрані твори. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 580-599.
5. Камю А. Бунтующий человек: Философия. Политика. Искусство. / А. Камю. – М.: Политиздат, 1990. – 415 с.
6. Мариненко Ю. “Военна” проза Івана Багряного: “Людина біжить над прірвою”, “Огненне коло” / Ю. Мариненко // Дивослово. – 2001. – № 12. – С. 9-12.
7. Сумерки богов / сост. и общ. ред. А. Яковлева. – М.: Политиздат, 1989. – 398 с.
8. Шлемкевич М. Проводжаючи Івана Багряного / М. Шлемкевич // Сучасність. – 1976. – № 1. – С. 38-43.
9. Шугай О. Одиссея української людини, або Джерела епічного мислення Івана Багряного / О. Шугай // Багряний І. Вибрані твори : у 2 т. – К.: Юніверс, 2006. – Т. 1. – С. 5-78.

Анотація. У статті проаналізовано особливості екзистенціалізму І. Багряного у романі “Людина біжить над прірвою” у порівнянні з творчістю представників цієї течії. Автор стверджує, що твір І. Багряного синтезує екзистенціалістські особливості з національними.

Ключові слова: екзистенціалізм, сенс існування, межова ситуація, людина, вибір.

Summary. In this article is analyzed the special feature of the existentialism in Bahrianyi's novel “Liudyna bizhyt nad prirvoiu”. The novel also has some national features.

Key words: an existentialism, sense of existence, a boundary situation, a person, choice.

УДК:81'22

Лабашук М.С.

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТРУКТУРИ ЗНАКУ

У сучасних семіотичних теоріях дослідники скоріше уникають уточнення категорії знаку, ніж використовують цю категорію достатньо послідовно та розчленовано семантично чи понятійно-термінологічно. Той факт, що слово дійсно не може бути представлено як матеріальне візуальне або акустичне явище для сенсорного його сприйняття та підтвердження, призводить до того, що у дослідженнях слово (знак) все більш ігнорується також і в якості інваріанту мовного мислення. Фонетична (одноакцентна) одиниця усного мовлення або графічна (розділена пробілами) одиниця письмового мовлення – це одиниці не мови, а мовлення (тобто словоформи).

У теоріях когнітивної лінгвістики, комунікативної лінгвістики, у семантичних теоріях мови є помітним або нівелювання категорії знака, тобто утотоження знака з морфемами, вільними словосполученнями, синтагмами, висловлюваннями, текстами, або ігнорування даної категорії. У будь-якому разі можна констатувати наступне: реальні труднощі у кваліфікації категорії знаку переакцентують головну увагу досліджень переважно на мовленнєві факти, в результаті чого класичні теорії І. Бодуена де Куртене, Ф. де Сосюра, Л. Виготського та ін., котрі створюють моделі взаємодії інваріантних та актуальних аспектів мовної здатності, все більш стають лише історичною спадщиною. Таким чином виявляється нереалізованим найбільш цінний та евристичний потенціал цих теорій.

Сучасні дослідники незадоволені ані станом морфологічних чи лексикологічних теорій знаку як мовної одиниці, ані станом лексикографічного опису знаку (типовою і показовою є, наприклад, думка, що аби зрозуміти лексикографічну тлумачну статтю лексичної одиниці, треба знати значення цієї одиниці). Традиційні теорії мови так само традиційно поділяють мову на лексикон та граматику, хоча характер пов'язаності їх між собою на даний момент залишається нез'ясованим. Також традиційно підставовою одиницею мови вважається лексична одиниця (слово), котра хоча легко розпізнається інтуїтивно, все ж на разі ще не піддалась задовільній дефініції. Подібно їй тривіальна теза, що лексична одиниця має значення сама по собі (чи сама у собі), приймається скоріше з власного не до кінця усвідомленого переконання чи на віру певним авторитетам, ніж через логічне та послідовне доведення цієї тези.

Традиційна граматику граматичний рівень абстрагує від індивідуального лексичного значення одиниць, граматично розглядаючи та трактуючи лексичні одиниці як асемантичні